

שמים וארץ

מסופר בפרשתנו שאברהם שולח את "עבדו זקן ביתו" להביא אישה לבנו יצחק. בין אברהם לבין עבדו מתקיים דושיח המעצב את השליחות. אברהם משביע את עבדו (כד, א-ד): "וְאֶשְׁבִּיעַךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֵלֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי... כִּי אֵל אַרְצִי וְאֵל מוֹלַדְתִּי תִלְדְּ".

אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם? באמצעות הביטוי הזה מגדיר יונה את עצמו ואת אמונתו (א, ט): "עֲבָרִי אֲנִכִּי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יָרָא, אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבֶּשֶׁה". בביטוי זה משתמש גם נחמיה: "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הוּא יַצְלִיחַ לָנוּ וְיִנְחָנוּ עַבְדֵינוּ" (נחמיה ב, כ). הביטוי 'אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם' מוסר בצורה פלסטית את מושג הטרנסצנדנציה הא־להית, דהיינו את האמונה בא־ל המצוי מעבר לטבע, שתוארויו הם מעבר לתכונותיו ומגבלותיו של האדם. נראה לי שדרך ביטוי זה הסבירו אנשי המקרא למה אין בידם צלמים ואינם מתפללים אליהם. באמצעותו הם ביטאו את אמונתם שלמרות שהם אינם נושאים אתם פסלים, מלווה אותם תמיד הנוכחות הא־להית. על כך רומז יונה בהדגישו את שליטת הקב"ה ביבשה ובים. אמנם כן, מכאן הייתה יכולה להיוולד שגיאה. כדי למונעה הכריז הפסוק הראשון שבתורה שגם השמים נבראו. על כך חזרו הכהנים שהכריזו (נחמיה ט, ו) "אֵתָהּ עָשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאֵם הָאָרֶץ... הַיָּמִים... וְאֵתָהּ מְחִיָּה אֶת כָּלֶם וְצָבָא הַשָּׁמַיִם לְךָ מִשְׁתַּחֲוִים".

הנבואה הדגישה את הצד הסמלי שבביטוי 'אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם'. מתוך כך תתקבל המשמעות העמוקה שבבניין המקדש, כדברי ישעיה (סו, א): "כֹּה אָמַר ה' הַשָּׁמַיִם כִּסְאֵי וְהָאָרֶץ הֶדֶם רַגְלֵי אֵי זֶה בֵּית אֲשֶׁר תִּבְנֶנּוּ לִי וְאֵי זֶה מְקוֹם מְנוּחָתִי". כך נאמר גם בתפילת שלמה (מלכים א ח, כז): "כִּי הָאֱמֹנֶם יֹשֵׁב אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלָלוּךָ". רעיונות אלו מתקשרים בביטוי נפלא בפרק המקונן על החורבן (תהילים עד, ז): "שָׁלְחוּ בָאֵשׁ מְקַדְּשֶׁךָ... חָלְלוּ מִשְׁכַּן שְׁמֶךָ". מִשְׁכַּן שְׁמֶךָ! מהדהדים כאן הפסוקים שבספר דברים מלמדים אותנו שהמשכן הוא מקום שבחר הקב"ה "לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם". לא הוא ישכון שם, אלא שמו.

תיאולוגיה ומוסר

מה פירוש הביטוי 'אֱלֹהֵי הָאָרֶץ'? ה'ספרי' (האזינו, ח), מדרש התנאים על ספרי במדבר ודברים, ובעקבותיו האמורא הגדול ר' פנחס (בראשית רבה נט ח), מסבירים את משמעות

הביטוי הזה, תוך שהם משווים את הפסוק שהבאנו לעיל: "וְאֶשְׁבִּיעַךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֶל־לֵהי הָאָרֶץ" עם דברי אברהם, המובאים בהמשך, על יציאתו מחרן. בהם הביטוי 'א-להי הארץ' חסר (כד, ז): "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקַחְנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלְדֹתַי". הקונטרס הזה בין הפסוקים מתאר, בדרשת היספרי, מה שהשתנה בעקבות פעולתו של אברהם: "עד שלא בא אבינו אברהם לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים בלבד, שנאמר: "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקַחְנִי...". אבל משבא אבינו אברהם לעולם המליכו על השמים ועל הארץ כעניין שנאמר: "וְאֶשְׁבִּיעַךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֶל־לֵהי הָאָרֶץ".

רעיון מופלא! הקב"ה הוא "א-להי הארץ" רק במידה שבני האדם, יושבי הארץ, מכירים בו. אין זאת רק הכרה קוגניטיבית. להכיר את הא-להים פירושו ללכת בדרכיו. מכאן משמעותו של מושג מקראי נוסף: "דַּעַת אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ". נבין את הביטוי הזה בעזרת דבריו של הנביא הושע (ו, א-ג) המסביר אותו בדרך השלילה: "שָׁמְעוּ דְבַר ה' בְּנֵי יִשְׂרָאֵל! כִּי רִיב לֵהי עִם יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כִּי אֵין אֱמֶת וְאֵין חֶסֶד וְאֵין דַּעַת אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ: אֵלֶּה וְכַחַשׁ וְרִצָּח וְגַב וְנֶאֱפָר פָּרְצוּ, וְדַמִּים בְּדַמִּים נָגְעוּ". הושע חוזר ומדגיש (ו, ו): "כִּי חֶסֶד חִפְצָתִי וְלֹא זָבַח - וְדַעַת אֱלֹהִים מַעֲלוֹת". רעיונות אלה מגיעים לשיאם בדברי ירמיהו (ט, כב): "כֹּה אָמַר ה' אֵל יִתְהַלֵּל חֶסֶד בְּחֻמָּתוֹ, וְאֵל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ, אֵל יִתְהַלֵּל עֲשִׂיר בְּעֲשָׂרוֹ... בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמְּתַהַלֵּל, הַשֹּׁכֵל וְנִדְעֵ אֹתִי". כאמור, ידיעה זאת משמעותה - ללכת בדרכי ה': "כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ, כִּי בְּאֵלֶּה חִפְצָתִי נֶאֱמַר ה'". חסד, משפט וצדקה, אלו הן מידותיו של א-להי הארץ.

בהסבר פסוקים אלה מספר ירמיהו מסיים הרמב"ם את ה'מורה נבוכים' אשר לו (חלק ג, נד). הוא מחבר את דברי ירמיהו עם התגלות הקב"ה למשה בנקרת הצור (שמות לג). משה מבקש לראות את כבוד הא-להים: "הֲרְאֵנִי נָא אֶת כְּבוֹד הָאֱלֹהִים". (שמות לג, יח). במלים אלה בא לידי ביטוי שאיפתו של האדם להכיר את הא-להים ואת תואריו: "נִפְשִׁי חָמְדָה בְּצַל יְדָד, לְדַעַת כָּל רֵז סוֹדֶךָ". תשובתו של הקב"ה "כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחַי" פירושה שהמשימה הפילוסופית הזאת איננה ברת השגה: "אֲסַפְּרָה כְּבוֹדֶךָ וְלֹא יֵרְאֵנִי. אֲדַמְּךָ אֲכַנְּךָ וְלֹא יִדְעִיתִךָ". כדברי שלמה בתפילתו: "ה' אָמַר לְשֹׁכֵן בְּעַרְפֶּל", בערפל הדעת, מעבר לשליטתה של התבונה. משה ביקש בקשה נוספת: "הוֹדַעְנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ וְאֲדַעַךָ לְמַעַן אֶמְצָא חַן בְּעֵינֶיךָ". בקשה זאת תושג. הקב"ה נענה ומודיע לו את דרכיו, את י"ג המידות של רחמים: "ה' ה' אֱלֹהֵי רַחוּם וְחַנּוּן אֶרְדָּ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְאֱמֶת...". המלים "הוֹדַעְנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ וְאֲדַעַךָ" מורים שידיעת ה' פירושה 'דעת א-להים בארץ'. התיאולוגיה הופכת אתיקה, ולפי הרמב"ם גם פוליטיקה נכונה ומוסרית. לאור מסקנות הרמב"ם הלכו הוגים רבים, מרבנו יונה גירונדי ועד הרב אברהם יצחק הכהן קוק ועמנואל לוינס.

הרייטינג והגאולה

בפסוקים מספר ירמיהו נשמעת ביקורת על שלוש דמויות נערצות: החכם, הגיבור והעשיר. לפי הרמב"ם הסדר אינו מקרי. הוא משקף סולם רייטינג: "הסתכל - איך לקחם כפי סדרם אצל ההמון, כי השלמות הגדול אצלם - 'עשיר בעשרו', ואחריו - 'גיבור בגבורתו', ואחריו - 'חכם בחכמתו'..." הטיב הרמב"ם לתאר את המציאות! הלוא, התלמיד-חכם והפרופסור, שהיו נערצים על ידי הקהילה היהודית הקלאסית, פינו את מקומם לגיבורי הציונות: החלוץ והלוחם. ועתה, תפסו העשירים את מקומם! אולם יש בפסוקים אלה הרבה יותר מחידוד. דמויות אלו מייצגים שלוש גישות אלטרנטיביות בחברה, את גישתו של החכם המפתח את הידע ואת המדע. את גישתו של הגיבור, העובד והלוחם, ואת העשיר - המייצג את ערכי העולם הקפיטליסטי והליברלי השליט בימינו, מאלסקה ועד בייג'ין. בכולם, באה לידי ביטוי אותה בעיה. האומנם יכול החכם, הגיבור והעשיר לתקן עולם, ללא דעת א-להים, מקור המוסר?

האומנם יכולה החכמה לגאול את העולם? ספרות החכמה שבמקרא נתנה תשובה שלילית. הדילמה שבין כדאיות ותועלת לבין ערכי המוסר יוצגה במסורת הדורות בדמותו של אחיתופל: "וַעֲצַת אַחִיתּוֹפֵל אֲשֶׁר יַעַץ בַּיָּמִים הֵהֶם כַּאֲשֶׁר יִשָּׂאֵל אִישׁ בְּדַבַּר הָאֱ-לֹהִים, כִּן כָּל עֲצַת אַחִיתּוֹפֵל" (שמואל ב טז, כג). אחיתופל החסין-טעויות חָבַר לאבשלום כשזה מרד נגד אביו, המלך דוד. מאז רגילים להשתמש בביטוי "עצת אחיתופל" כדי לציין עצה רעה ומזיקה. עלינו לסייג שימוש זה. עצת אחיתופל הייתה דווקא מצוינת. דוד ניצול רק בגלל עצת התרמית של חושי הארכי, שנשתל במחנה אבשלום. אכן, עצה רעה ומזיקה היא דווקא עצתו של חושי הארכי, עצה שאבשלום קיבל. עצותיו של אחיתופל היו טובות אך מְקִיאָבְלִיּוֹת. לא עמדו בפניהן שום גבולות מוסריים. אכן, מסוגלת החכמה לשרת את הרוע. אי לכך, מדגישים ספרי החכמה את החיבור ההכרחי בין החכמה לבין יראת ה', שהיא בסיס המוסר: רִאשִׁית חֲכָמָה יִרְאַת ה' (תהילים קיא, י), יִרְאַת ה' רִאשִׁית דָּעַת (משלי א, ז), הֵן יִרְאַת אֱ-לֹהִים הִיא חֲכָמָה וְסוּר מִרָע בְּיָנָה (איוב כח, כח). הגיבור המוכר את חרבו, העשיר הקונה פוליטיקאים והחכם שאין בו ראה, עלולים להחריב את העולם.

האם יש תקווה? על כך ענתה הנבואה בחיוב: "לא גָּרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ... כִּי מְלֹאָה הָאָרֶץ דָּעָה אֶת יְדוֹד פְּמִים לְיָם מְכַסִּים" (ישעיה יא, י). אלא שעידן זה יגיע רק אחרי גאולת הרייטינג.